

רוסיה ואמריקה בסכסוך המזרח התיכון

ברנארד לואיס

עתים כפרקליטים, כשישראל והמדינות הערביות משמשות כבעלי דין או קליינטים.

אין טעות גדולה מזו. המעצמות הגדולות אינן יושבות בדין לקיים חוק או לשפוט משפט-צדק, אלא הן מצוות ועומדות להגן על האינטרסים שלהן ולקדםם. כולן יש להן אותה מטרה ביסודו של דבר, אך הן חותרות אליה במידות שונות של תבונה, הגינות, עקשנות וחוסר-ריתוי. עובדה זו ידועה היטב למדינות הקטנות.

המעצמות הגדולות אף הן אינן בגדר פרקליי-טים. אין דיון, ואם יש דין הוא מועט, והצד שכנגד אינו מסתכן בשלילת זכות ההתדיינות בשל הפרת הכללים. ואשר לקליינט, הריהו לכל היותר קליינט במובן הרומי ולא במובן המודרני של מונח זה.

דימוי אחר בא מבית הספר וגן הילדים ומצייר את יחסי המעצמות כמין יחסים בין נערים גדו-לים לנערים קטנים או מורים ותלמידים. מיד לגיסוחו של דימוי זה של היחסים הבין-לאומיים ניכר כמה מופרך הוא. לארצות גדולות יש אולי מנהיגים חכמים יותר מאשר לארצות קטנות, אך דבר זה אינו תוצאה הכרחית מגדלן.

העובדה המכרעת היא העימות, ברחבי תבל, לרבות המזרח התיכון, של שתי מעצמות גדו-לות — שני משטרים, שתי ציויליזאציות — שאפ-שר קרובות הן להעשות שלוש. כל השאר הוא מישני וכפוף, ובכלל זה כל מיני אינטרסים פינאנסיים, מסחריים, סנטימנטאליים וגם כית-תיים.

המצב מחייב איפוא, קודם-כל, הערכת טיבו ומטרותיו של היריב, כולל עיון בבעיות כגון ערכם היחסי של האינטרסים הרוסיים והקומוניזם, וקשת השיטות והכוונות בחלקים שונים של המג-היגות הסובייטית; מציאת דרכים נאותות בדיפ-לומאטיה ובתחומים אחרים להימנעות מסכסוך

יורשה לי לומר תחילה, כמה אני מעריך את הכבוד שהוזמנתי להופיע לפני ועדה זו.

ברצוני לפתוח בכמה הנחות כלליות הנראות לי חשובות לענין שלפנינו. בניגוד לרושם השו-רר, אין סכסוך ערב-ישראל הבעיה העולמית העיקרית במזרח התיכון. זוהי בעיה מקומית ביסודו של דבר, סכסוך בין אינטרסים מקומיים. אילו נעזבו לגנשם, אין ספק כי בעלי הדבר היו מוצאים בסופו של דבר איזה מודוס ויוונדי, ואפי-לו לא היו מוצאים, לא היה בכך משום סכנה לשלום העולם. שום צד אינו מסוגל לפצוע את הצד שכנגד פצעי מות. ללא הסדר, היתה אש המריבה מוסיפה ללחוש, בדומה לקפריסין או קשמיר, עניין מציק אך לא קריטי לבוגעים בדבר, ומיטרד זוט ליתר הארצות.

במזרח התיכון כבמקומות אחרים, לא המריבות בין המדינות הקטנות הן המפיתחות את סכסוכי המדינות הגדולות, אלא להיפך. הבעיה הגדולה והאיום הגדול במזרח התיכון הלא הוא ההתמו-דות בין ארצות-הברית לברית-המועצות, שא-ליהן יתכן אולי לצרף בקרוב את סין. עימות גלובאלי זה הוא המשפיע על סכסוכים מקומיים ומשנה צורתם, סכסוכים שאולי אינם בעלי חשי-בות כשלעצמם, לעשותם קשים ומסוכנים יותר.

בדור זה של אמצעי תקשורת המונית, גוהג מקובל הוא לראות ולחשוב בדימויים פשטניים. רבים מאלה כוזבים הם ומסוכנים.

אחד מאלו, רבים נתפסים לו, הוא הציור המראה את המעצמות הגדולות כאילו הן מש-תתפות בהתדיינות משפטית, עתים כשופטים,

פרופ' ברנארד לואיס, החוקר הנודע במדעי האסלאם וארצות ערב, וראש בית-המדורש ללימודי המזרח ואפריקה באוניברסיטה של לונדון, הרצה דברים אלה לפני ועדת המשנה לבטחון לאומי ולמבצעים בין-לאומיים בסנאט של ארצות-הברית ב-17 במארס 1971. רוב השאלות והתשובות הובאו אף הם.

השיטות, התקנים והמטרות של המודיעין ושל הדיפלומאטיה.

לעומת זאת, שיטות המשא-ומתן ואף בחירת מנהלי המשא-ומתן בדין שיתיו הולמים את טב-עו הידוע של הצד השני. שורת ההגיון נותנת שהשיטות, הסגנון, הלשון והצוות למשא-ומתן עם הממשלה השוויצרית, למשל, יהיו שונים שוני רב מאלו היפים למשא-ומתן עם המאפיה, או עם ממשלות זרות שהן בנויות ומנוהלות על-פי עקרונות דומים.

לגבי הסוג הראשון, ויתור הריהו מחווה של רצון טוב, שיש לגמול עליה מתוך אדיבות; לגבי הסוג האחרון, הריהו גילוי חולשה שיש לנצל בלי רחמים. אין לערבב את השניים. הדוגמה הטובה ביותר הידועה לנו הוא המשא-ומתן שלפני ני המלחמה עם גרמניה הנאצית, וקוצר-ידיים הגמור של מנהלי המשא-ומתן מצד המערב לה-בין את טיבם של המשטר הנאצי והאנשים המייצגים אותו. התוצאה המדינית עשתה את המלחמה לבלתי נמנעת, והביאה לידי כך שנילחם אותה בנסיבות הבלתי נוחות ביותר.

לגבי המנהיגים הסובייטיים מן הראוי להימנע מן המישגה היסודי אך השכית, והוא להניח כי הם פועלים כדרך שאנו פועלים, ובגדר אותם דפוסים מדיניים ומוסריים כשלנו. אין הדבר כן. שליטי ברית-המועצות כיום הם אנשים שגדלו ברוסיה של סטאלין, ואין הם מכירים בשום מורטיב זולת אינטרס או פחד, בשום שיטות זולת ערמה או כפיה. הם קיבלו בירושה את המסורות המדיניות של המדינה הצארית, אך ללא הריסונים המוסריים של הכנסייה האורתודוקסית. לגביהם מושגים כגון חוקיות, יושר ומשחק הוגן הם חסרי שחר. אמונים על דוקטרינה מארכסיסטית ופראקטיקה סטאליניסטית, אין בהם לא רגשות חטא או אשמה, ולא רגשות השתתפות וחרטה. בטווח

בכל מקום שאפשר ולהצלחה במקום שאי-אפשר; לאמוד גורמים וסיכויים מקומיים (היינו מזרח-תיכוניים), ולתכן תכניות מדיניות לאור הדברים הנזכרים.

כאן מקום להזכיר עוד דימוי פשטני ומאויש — זה המצייר את מדיניות-החוץ כמין תחרות על פופולאריות, תחרות בין המעצמות כדי לראות מי מהן תוכל להשיג את המספר הגדול של הקרויים בתמימות "ידידים". אין פירושה של ידידות ביחסי ציבור כפירושה בתחום הפרטי והאישי. ידידות-אמת בין אומות אפשר לה להיבנות רק על זיקה של ממש או אינטרסים משותפים — מוטב גם זה וגם זה. מובנה הרגיל של המלה, בתחום המדיניות הבין-לאומית, הוא הסדר כלשהו עם ממשלה, ועל ידידות כגון זו אתה חייב לשאול: כלום היא בגדר האפשר? כלום היא רצויה? אם תשיג אותה, כמה תאריך ימים? מה שווייה של זו לכשתשיג אותה? מטרת המדיניות באזור זה צריכה להיות למצוא את האמצעים היעילים ביותר לעמוד בפני היריב — ולא לאסוף אוטוגרפים.

כאן ברצוני להעיר קצת הערות כלליות הנראות לי בעלות חשיבות לגבי כל משא-ומתן אשר יבוא.

ראשית, הצורך להבחין בין מדיניות ודיפלומאטיה מכאן ובין תבונה והערכה מכאן. חשוב, כמובן, להגיע לידיעתן ובחינת משקלן של כוונות היריב ותכליותיו, אך סבורני כי ריכוז יתר בכך עלול להפריע למטרה החשובה יותר, והקלה הרבה יותר להישג-ידי, והיא להבהיר לצד השני מה הן כוונותיו ותכליותיו שלך. מלאכתו של המנתח המדיני הוא להבין את נפשו ומוחו של היריב. ככל שיצליח יותר במלאכתו, כן תפחת יכלתו לייצג את מעסיקו בכל צורה של משא-ומתן עם היריב. פסיעה קלה היא בין ניהוש תכ-ליתו של הצד שכנגד ובין הליכה לקראת משי-אלותיו — וממילא הפסד שיעור הגון של המיש-חק מראש. שיתופם של אנשים מצוות המודיעין בניהולו הממשי של המשא-ומתן יכול לטמון סכנה מרובה מאוד, גוכח ההבדל הנוקב בין

* כאן רשאים אנו להזכיר עוד דימוי: יש דיפלומאטים הנוהגים כאילו לא יריב אלא בן-זוג לפניהם, כרוקדים מינואט שבו כל תנועה גוררת תגובה נאותה. ואולם הציור הנכון היא זירת הלודרים ולא רצפת אולם הריקודים.

בעיה מלאכותית. המדיניות הסובייטית יפה להג-
דירה כאימפריאלית; אימפריאלית במובן המסור-
רתי, ולא במובן המודרני — ההתפשטות המתמ-
דת, הזהירה, אך שאינה מוותרת, שבוגי אימפריה
לשעבר היו מייחסים לרצון האל, והרוסים —
לחוקי ההיסטוריה שאינם יודעים רחמים. בעיני-
הם הללו מועידים תפקיד מיוחד הן למשטר
הסובייטי והן לעם הוליקורוסי. השליטה האימפר-
יאלית הסובייטית, אם בקולוניות המנוהלות במי-
שרים ואם במדינות הכפופות, שונה מאוד ממה
שקרוי "האמפריאליזם הליבראלי" של בריטניה,
אשר ריפה ידי שליחיו ומשמשיו, נתן שכר למת-
נגדיו, והיה משול לבמאי של תמונתו ומפלתו.
המנהיגים הסובייטיים הרבה פחדים מבעתים אותם,
אך עדיין יש בהם התיאבון, התעוזה, השאננות
ורגש השליחות, שהם חיוניים להלך-הרוח האימ-
פריאלי, אשר במערב באו במקומו השובע, האש-
מה והספק.

הסנאטור ג'קסון דימה את ברית-המועצות, בי-
חסי החוץ שלה, לפורץ העובר במסדרון של
בית-מלון, מנסה את ידיות כל הדלתות ונכנס
כשהוא מוצא דלת שאינה נעולה. אפשר אולי
להוסיף הבחנה בין אזורים הנחשבים לבעלי ערך
חיוני לרוסיה, שם הפורץ יש עמו כלי פריצה
ואף כלי זין כמעט בגלוי וממשיך מלאכתו אפילו
כשהוא מתגלה, ובין אזורים שאין בהם עניין
דחוף, שם הוא פועל יותר כגנב במחתרת. הפורץ
היה משוטט כביכול שנים רבות סביב עיבורו
העצום של הגבול הרוסי האימפריאלי, מגשש
ובודק והולך הלאה כל אימת שהוא נתקל בהת-
נגדות עזה. משנעצרו בהתקדמותם לקראת המזרח
התיכון במלחמת קרים (1853-1856), נעו הרוסים
אל נהר אָמור והמזרח הרחוק ויסדו את ולאדיווס-
טוק בשנת 1860. כיון שנבלמו שוב על ידי חוזה
ברלין (1878), שנתן שוב ריח-נשימה לתורכים,
הגיחו אל אסיה המרכזית והגיעו לגבולות אפגא-
ניסטאן בשנת 1884-1885.

התקופה שלאחר המלחמה מראה מתכונת דומה.
משהוצאה איראן מלבם בשנת 1946, לקטו להם
הרוסים את צ'יכוסלוואקיה ושמו הסגר על ברלין

קצר, הבוז שהם רוחשים לחוק ולדעת הקהל נותן
להם חופש פעולה מבית ומחוץ שאינו בהישג
ידם של מדינאים מערביים; בטווח רחוק, זהו
שורש פורה חולשה וסכנה.

ברית-המועצות הריהי כבית בלא תיבת מבטח,
ואין יודע מתי תבוא התפוצצות. מוגבלים בהכ-
שרתם ובאפקם, אין המנהיגים הסובייטיים מסוג-
לים להבין שום משטר שדרכי פעולתו שונות
מדרכיהם, והריהם דנים הכל לפי מושגיהם. חלי-
לה למדינאי המערב לשגות משגה כיוצא בו.

נעבור למטרות רוסיה ושיטותיה במזרח התי-
כון. שאלה ראשונה היא חשיבותם היחסית של
היעדים הרוסיים והקומוניסטיים. הכל מסכימים
היום כי ברית-המועצות פועלת כמעצמה גדולה
החותרת ליעדים לאומיים ואף אימפריאליים.
הקומוניזם מת ככוח מהפכני ברוסיה וכן באותו
חלק של התנועה הקומוניסטית העולמית שיש
לרוסיה שליטה עליו. ואכן נוהגים עכשיו לכנות
יסודות תומכי מוסקבה בתנועה הקומוניסטית
בשם שמרנים, דבר העלול להטעות.

הקומוניזם עודנו האידיאולוגיה המשמשת הכ-
שר למדינה הסובייטית ולגוש הסובייטי, שמתפ-
קידה להצדיק את שמירת ההיירארכיה בבית
והשליטה בחוץ — בניגוד ל"מעמדות השליטים"
במערב אשר איבדו את הרצון לשניהם. וראוי
להעיר בדרך אגב כי הקומוניזם הוא הטכטיס
המוצלח ביותר שהומצא במאה העשרים להבטיח
שמעמד הפועלים לא ירים ראשו.

הקומוניזם חשיבותו היא גם בזאת שהוא קובע
באופן מחייב ומקיף דפוס להערכה ולתכנון, הן
מבחינה טקטית והן מבחינה אסטרטגית, בחברה
שבה כמעט הכל אמונים על היסטוריה קומוניס-
טית, הגיון קומוניסטי ומידות קומוניסטיות. אפי-
לו אין מנהיגי ברית-המועצות מאמינים עוד
בשום דבר זולת שררה, הגה מחשבתם והתנה-
גותם טבועות עדיין בהותם החינוך הקומוניסטי,
כשם שהמערב עודו טבוע בחותם ערכי המסורת
היהודית-נוצרית.

יש שואלים אם המדיניות הרוסית היא מדיניות
של תקיפה או מדיניות של הגנה. זוהי לדידי

הדוקטרינה של טרומאן, הרחבת נאט"ו לכלול את תורכיה, ויצירת צנטו (ברית המרכז). תורכיה ואיראן היו היעדים העיקריים של הפעולה הסובייטית כלפי המזרח התיכון ב-1945-1946; הן ראש דאגתה של המדיניות הסובייטית במזרח התיכון עד היום.

היעד השני בתקופה שלאחר המלחמה היה להרחיק את ההשפעה המערבית מן הארצות הערביות, שנחשבו אז לבסיס פוטנציאלי להתקפה על ברית-המועצות או הטריטוריות שבשליטתה. מזה הטעם תמכה ברית המועצות ביהודים ולא בערבים בשנת 1947-1948. באותה שעה היתה בריטניה מוחזקת המעצמה המערבית הראשית במזרח התיכון, והתמיכה במדינת ישראל היתה השיטה הטובה ביותר לסילוק הבריטים מארץ-ישראל. כיון שהושגה התוצאה המקווה, בוטלה התמיכה הסובייטית ולימים ניתנה לאחריים.

השלב הבא והנוכחי עיקרו המאמץ הסובייטי לחדור אל הארצות הערביות ולהשתלט עליהן. התכלית הראשית, ואפשר גם עכשיו התכלית העיקרית של ההרפתקה הסובייטית בקרב הערבים, היא ללחוץ לחץ חדש על תורכיה ואיראן, ובכך להשפיע עליהן לחזור ולהתאים, או לפחות לתקן את מדיניות-החוץ שלהן. ההתקפות החזיתיות על תורכיה ואיראן לא עלו יפה, ואין טעם לחזור ולנסות עכשיו כשבריתות מערביות סוככות על שתי הארצות. תחת זאת סיגלו להם הסובייטים טקטיקה של ניתור, וניתן להם לאגף את שכניהם הדרומיים מאחור. מדיניות זו כבר השיגה שיעור-מה של הצלחה. ההתקדמות הסובייטית, יחד עם פקפוקים חוזרים בנוגע לשיקול-דעתה ומהימנותה של ארצות-הברית, הביאה את תורכיה ואיראן כאחד לידי הערכת מצבן מחדש. הן לא פרשו מבריתותיהן, אך מצאו למועיל להסביר פנים לשכנתן מצפון.

יש משמעות לכך שהסובייטים סירבו עדי-כה לתמוך בעיראק בסכסוכה עם איראן בנוגע לשאט-אל-ערב. הם יכולים לעשות כן בכל שעה שיעלה על דעתן, בהימצא הדבר לתועלתן, כשם שהם יכולים לתמוך בדרישות האינדוסטריאליות

בשנת 1948. משהושם להם מחסום באירופה עם התנגדותו של טיטו והקמת נאט"ו בשנת 1949, פנו למזרח הרחוק. לאחר שלום קוריאה בשנת 1953 הגיעה השעה למאמץ חדש במזרח התיכון.

ממרות הסובייטים במזרח התיכון

מה הן ממרות המדיניות הסובייטית במזרח התיכון. את התפתחותן ניתן לראות בשלושה שלבים בסדר היסטורי:

היעד הראשון המסורתי היה ללחוץ על תורכיה ואיראן, ולהבטיח בכך את השער הדרומי אל האימפריה הרוסית. במשך מסעותיהם הארוכים דרומה ומזרחה בחפש גבול עדיף, הגיעו הרוסים לכבוש שטחים עצומים ועמים רבים. משנעשה הדבר, הרי הצורך בגבול יציב נתפרש לא רק כגבול-הגנה טוב בבחינה צבאית; פירושו היה מעתה גם שמירת העמים הכפופים בתוך הגבול האימפריאלי מפני השפעה או הסתה מצד בני עמם או בני דתם שאינם משועבדים מעבר לגבול. הגנת מוסקבה הולכה אל וארשה ופראג, אל סופיה, ובלי הצלחה אל בלגראד. הגנת באקו יכולה להוליך אל בגדאד ובצרה. כשאי אפשר לספח או לכבוש טריטוריה בנקל, יש לקיימה בחולשה ובבידוד, ולמנוע אותה מהעשות למושב או למכשיר למדינה חזקה ועוינת ככות. ועל הכל, יש למנוע אותה מנפול בידי מעצמה גדולה יריבה.

לפיכך היה האינטרס הרוסי במזרח התיכון מרוכז מאות שנים בעיקר בתורכיה ואיראן, בליות תביעה לבסיסים במצרים התורכיים, לסיפוח חלקים במזרח תורכיה והנסיון להקים דמו-קראטיה עממית ואסאלית באזור שכבשו הסובייטים בצפון איראן. באותם הימים נכשל ההתקפה הסובייטית על תורכיה ואיראן. שתי הארצות עמדו איתן, ובעזרת המערב הצליחו לשכנע את הסובייטים להיסוג. במעשיהם הם יצרו הסובייטים בעצמם את המצב שביקשו למנוע, והדגימו, לעיני תורכיה ואיראן מכאן והמערב מכאן, גם את הסכנה גם את התקנה. הגה כי כן, הפעולה הסובייטית חוללה את מהלך המאורעות שהביאו לידי

הערבים והצטרפותם לעזרתם. האינטרסים של הסובייטים נראה איפוא שהם מנוגדים לשלום-אמת באיזור. אך מצב זה הוא בלתי יציב מטבעו וטומן סכנות מרובות, ביחוד לסובייטים.

אחת מהן היא אכזבתם הגוברת של הערבים מן הידידות הסובייטית. חסותה של ברית-המועצות היא בעלת משקל — אך הערבים חשים במשקל יותר מאשר בחסות. הסובייטים יש להם צורך גדול לזכות בנצחון כלשהו על מדינת ישראל כדי לשכנע את הערבים בחשיבות חסותם. לשם כך עליהם לפתות את ארצות-הברית לספק להם נצחון כזה — משימה שאינה כל-כך קשה כפי שהיא צריכה להיות.

סכנה אחרת היא שהמצב יצא מגדר שליטה ויידרדר כדי מלחמה, דבר שיעמיד שוב את הסובייטים בפני ברירה רבת יסורים. בשנת 1967 היו הרוסים בטוחים כי בני-חסותם ינצחו אם ייעזבו לנפשם, והנציג הסובייטי במועצת הבטחון נאבק קשה בתחילה לאחר את שבידת הנשק, כדי לתת לערבים שהות להשלים את נצחונם. בפעם הזאת טעו הרוסים. טעות זו לא תישנה. עכשיו ידוע לשני הצדדים שאם תפרוץ מלחמה תהיה לפני הסובייטים הברירה בין נצחון ישראלי, עם הבאשת ריחה הגמורה של האפוטרופוסות הסובייטיות, ובין התערבות צבאית יעילה של רוסיה, שכדי להיות יעילה תצטרך להיות נרחבת מאוד. בלעדי זאת עלולה רוסיה לנחול מעין פואבלו משלה — בהיקף רב יותר, ובתוצאות שנוקן גדול הרבה יותר.

ההכרעה הסובייטית תלויה במדיניות האמריקנית, וביחוד בהערכת הסובייטים את המדיניות האמריקנית. לשעבר חטאו הרוסים בטעויות הערכה מורות, שהן אולי בנות-מחילה משום שאחרים, לרבות אמריקנים לא-מעטים, טעו גם הם טעויות דומות. כך היה ביחוד בקיץ שעבר. ברוסיה ההתרסה הקלה ביותר כלפי מרות השלטון גוררת לאלתר עוגש הראוי. צופים רוסיים, הרואים בייסורי ארצות הברית, הזוכים לפרסומת מרובה, דומה הניחו שארצות-הברית מתפרקת ופוסקת להיות מעצמה של ממש המסוגלת לנהל

של סוריה כלפי תורכיה. אלו מנופים מועילים כנגד שתי הארצות.

הקלות והמהירות הגלויה לעין שבה הושגו הצלחות הסובייטים בקרב הערבים הפיחו את התיאבון. הריח הנראה ביותר לעין הוא היכולת לסכן את האגף הדרומי של נאט"ו, הן מבחינה צבאית והן בהספקת הנפט. יש סימנים כי הכל-כלה של ברית-המועצות וגרורותיה עלולה להיזקק לנפט של המזרח התיכון, אך לפי שעה הזיקה הכלכלית הישירה לנפט חשובה פחות מן האינטרס האסטרטגי — כלומר הכוח לסכן או לנתק את הספקת הנפט של המזרח התיכון לעולם החופשי. עוד פיתוי הוא האפשרות להרחיב את ההשפעה הסובייטית ממצרים לאורך חופי צפון אפריקה ובכך אל מערב הים התיכון.

העימות עם ארצות-הברית מוסיף להיות הדאגה הסובייטית העיקרית באזור. ואולם בשנים האחרונות העימות עם סין, וההתערבות הסינית הגוברת בדרום ערב, מזרח אפריקה, ובמקומות אחרים, הוסיפו ממד חדש ופרספקטיבה חדשה לאסטרטגיה הסובייטית. המזרח התיכון הוא הגשר היבשתי אל אסיה ואפריקה, החוליה המחברת את הים התיכון עם האוקיינוס ההודי. המוצא הדרומי והמזרחי — הים האדום והמפרץ הפרסי — זוכים במשמעות חדשה.

מטרת הסובייטים היא איפוא לקיים, לגבש ול-הרחיב את עמדותיהם בארצות הערביות. כדי להפיק מלוא התועלת ממצעם, צריכים הם לפתוח תעלת סואץ מחדש, דבר שיחזק מיד חיזוק עצום את עמדתם הימית וממילא המדינית בים האדום ובאוקיינוס ההודי. מצד אחר, פתיחת תעלת סואץ מחדש תנאי מוקדם לה הסדר-שלום ישראלי-מצרי, דבר שיחליש ואולי יחסל את אחיזתם במצרים. זו קצתה של הדילימה הסובייטית במזרח התיכון. אין היא כולה.

האסטרטגיה הסובייטית

האסטרטגיה של המנהיגים הסובייטיים היא איפוא, לכאורה, לקיים מצב של מתיחות עד לסף מלחמה, ולהבטיח בכך את המשך תלותם של

לעשות כן היא תנאי ביולוגי הכרחי לקיומו של כל יצור חי. במזרח התיכון, אולי יותר מאשר במקום אחר, מצפים ממך שתתמוך בידידיך ולא באויביך. ודאי שמוטב להפוך אויבים לידידים מאשר להביסם. דבר זה אפשר להשיג לא על-ידי חיזור אחריהם אלא על-ידי יצירת מצב שבו יחזרו אחריך. אם, כחפץ אחדים, אתה נמצא ידך שאין לבטוח בו ואויב שאין לחשוש מפניו, אם אתה נוהג לקנטר את ידידיך ולחזור אחר אויביך — אל נא תופתע אם, בסופו של דבר, ירבו שונאיך מידידיך.

ד. לנקוט אמצעים נאותים להגן על אינטרסים מערביים חיוניים, למשל במפרץ הפרסי, באוקיינוס ההודי ובים התיכון, ולהבהיר שהדבר ייעשה. ה. עם כל זה, להמשיך את מאמץ השלום. במקרה הטוב ביותר, יתירו הרוסים "הסדר שלום". לשוא תצפה מהם לעזרה בהשגתו. אם יהיה סיכוי הצלחה כלשהו למשא-ומתן, בהכרח יהיה בסופו של דבר, בצורה זו או אחרת, בין בעלי-הדבר בעצמם. פירוש הדבר ממשלת ישראל והמדינות הערביות, ולא ישויות ערטילאיות כגון היהודים, הערבים, הציונות, הפאן-ערביות, או המהפכה. השלום יבוא רק לכשיבינו שני הצדדים כי הדבר בידיהם, ושהמעצמות לא יכפו ולא ימנעו אותו.

ודבר אחרון. לפעמים מוטב שב-ואל-תעשה מפעולה. מגמת רווחת היא, ביחוד בעולם החדש, להניח שהפעולה או האקטיביזם עדיף תמיד מאפס-מעשה הן מבחינה מעשית והן מבחינה מוסרית. זהו לעתים היפוכה של האמת.

במצב של קיפאון, פרץ פעולה קדחתני עלול להביא לידי ההלשת עמדתך לטובת יריבך, שהוא חסר-תנועה ואולי טיפש יותר, אך סבלני יותר.

מעמד הסובייטים והאמריקנים

בניגוד לרושם השורר, משימת המערב קלה יותר ומשימת רוסיה קשה יותר במזרח התיכון, וזה מכמה טעמים. הרי קודם-כל המגרעות שב-עמדת רוסיה. בסיסה הכלכלי והטכנולוגי חלש הרבה יותר, באופן שמאמציה והשקעותיה עולים

מדיניות-חוץ כלשהי במזרח התיכון או במקום אחר. הנחה זו השתקפה בהפרתו, ברוב זלזול והוצפה, של הסכם ההקפאה בין שתי המעצמות מעצם יום התימתן, והשתדלותם הבהולה של דוברים בושינגטון להעלים עין מן הדבר אישרה זאת לכאורה. העוז הבלתי צפוי שהראתה פעולת ארצות הברית במזרח התיכון ובמקומות אחרים הביאה לידי חקרי-לב חדשים.

גם פרשת חטיפת המטוסים בספטמבר 1970 ומה שבא אחריה עורר חרדת הרוסים. דבר זה הזכיר לרוסים מה שכבר ניתן להם לראות בשנת 1967 — צביונה של המדיניות הערבית, שאין לחזותה מראש ושאין עליה שליטה. הרוסים אינם מחבבים את הבלתי חזוי והבלתי נשלט, ויש סימנים של מחשבה והערכה מחדשות עקב זאת. הלקח שלמדו בשנת 1967 הוא שמן הצורך להדק את הפיקוח על בני-חסותם הערבים. אין אנו יודעים, מה לקח הם לומדים הפעם. אם הסובייטים יחליטו כי המצב הקיים הוא בלתי יציב ורב-סכנות מדי וכי ארצות-הברית עומדת איתן בא-מת, מן הסתם יסכימו לתיקו כמו בקוריאה, או שאולי יתירו — יתירו, אני אומר, ולא יעודדו — עשיית שלום. אם, לעומת זאת, יחליטו כי התקיי-פות האמריקנית אינה אלא הבהוב בעלמא ותח-לוף מקץ שנה או שנתים, הרי ינקטו קו נוקשה ויתמידו בו כל זמן שייראה להם הדבר בטוח. אם רק יתקבל הדבר בשתיקה, חזקה עליהם שירחקו לכת.

צרכי המדיניות האמריקנית

העתיד תלוי במידה מרובה מאוד במדיניות האמריקנית באזור. דבר זה יכול להכיל את המט-רות הבאות:

- א. להבהיר לרוסים כי התערבות ישירה מצדם כרוכה בסיכונים בלתי משוערים.
- ב. להבהיר את המציאות גם לישראלים גם לערבים באופן שלא יהיה מקום לבהלה מפחד בגידה, ולא לעידוד מתוך סובלנות כלפי אי-פשרנות.
- ג. להבחין בין ידידים לאויבים — היכולת

הוא, מטבע, רופף ונטול יציבות. לפיכך היא מסוגלת פחות לשב-ואל-תעשה ולהמתנה לבאות מאשר המערב. טבעי הדבר שתבקש את עזרת המערב לשנות מצב זה לטובתה. אין כל צורך שתינתן עזרת זו.

אם השלום, אפילו השלום הנוכחי, יימשך, תהיה מן הסתם התפתחות לקראת ייצוב ובסופו של דבר הסדר לסכסוך הערבי-ישראלי. אם רוסיה תחליט שאין המערב רציני, תבואנה סכנות חמורות. אם הדין עם רוסיה בהנתיחה הנחה זו, הרי צפוי עתיד קודר, ולא למזרח התיכון בלבד.

שאלות ותשובות

פנאמור ג'קסון: פרופסור לואיס, ברצוני לברך אותך על הרצאתך המזהירה לפני הועדה. התרשמתי מאד לא רק מגינתו הסכסוך הקיים באזור, אלא ממה שהוא בעל חשיבות מרובה לגבי הנסיון להגיע להחלטות נכונות, מהגיתו ההיסטורי של המטרות האימפריאליות ארוכות הטווח של הסובייטים.

הנני לשאול אותך תחילה לדעתך על הצעת מזכיר-המדינה רוג'רס מ-16 במאוס בנוגע להקמת חיל בין-לאומי בשיתוף ארצות-הברית ובריית-המועצות כדי לערוב להסכם-שלום במזרח התיכון.

פרופ' לואיס: אני מכבד את רוח הרצון הטוב ואף ההקרבה העצמית המפעם הצעה זו, אך לצערי רי איני יכול לומר ביושר-לב כי יש בה תועלת. רואה אני בה כמה חסרונות.

ראשית, היא תתן הכשר לנוכחות צבא רוסי במזרח התיכון, ומן הסתם ללא תקנה. סבורני כי מן הצורך להוציאם ולא לסייע בהתפרותם.

שנית, היא תכניס צבא אמריקני — וגם זה דומני אינו רצוי. זה יהיה צעד קשה ורב-סיכון הן מבחינת שיקולי המדיניות האמריקנית מבית והן נוכח סיבוכים בין-לאומיים אפשריים. היא תביא אנשי צבא אמריקני במצב מסוכן, שבו יהיו צפויים לכל מיני תחבולות וטכסיסים המכוונים לסכסוך ולהציק להם, ולהבטיח בסופו של דבר שיסתלקו והרוסים לבדם ישארו.

לה יותר, ומשיגים בפרופורציה פחות, ממאמצי המערב והשקעותיו. אף תרומותיה המדיניות והתרבותיות הן לוקחות-לב פחות, ולא הצליחו לעורר התלהבות בלב הערבים ובלב אחרים שניתן להם להתבונן בהן מקרוב. התבוננות כזו קשה למנוע מניעה גמורה.

גרורותיה של רוסיה הן המדינות העניות באזור, הן בלתי יציבות וצעדיהן קשים לחיזוי, ועולות בדמים מרובים מאד. זהו חסרון טבוע ונמשך, משום שאפילו מדינות עשירות, כיון שהן נוקטות שיטות מהפכניות ופוגות כלפי רוסיה, נעשות מדינות עניות. המהפכה לא תצטרך לזמן רב כדי להוריד אף את לוב שעשירותה היא אגדית לדרגה אשר מהפכות תכופות הורידו אליה את עיראק המשגשגת לפניו.

רוסיה פועלת איפוא בכמה וכמה מיגבלות. בנות-החסותה נצרכות בתמידות לעזרה צבאית ולתמיכה כלכלית, בעוד שבנות-החסותה של אמריקה הן, בהשוואה, חזקות ובטוחות בעצמן. על הרוסים לשאת איפוא מעמסה כלכלית עצומה, שהיא לפי הערך כבדה יותר בשבילים ומצריכה מאמץ גדול אפילו יותר מאשר מלחמת וייטנאם לארצות-הברית*. מבחינה צבאית כובד ההתערבות, על כל סיכונה, מוטל על רוסיה.

בינתיים, בנוכחותה ובפעולותיה בארצות-הערבים, אוגרת רוסיה מלאי של מורת-רוח ושנאה ממין זה שפקד לשעבר את מעצמות המערב באזור, ושעדיין פוקד את ארצות-הברית במקומות אחרים שבהם היא ממלאת תפקיד מקביל, אם כי לא דומה. המזרח התיכון מתחיל, יותר ויותר, להבין את עובדות האימפריאליזם הרוסי הרוסי ולהעיק מבטים עורגים כלפי המערב. נוכח כל זה, מעמדה של רוסיה במזרח התיכון

* אומדני העזרה הסובייטית למזרח התיכון ולצפון אפריקה הן עד ספטמבר 1970 כלהלן:

סך כולל של ארבעה מיליארד דולר הנחלק כך: איראן 290 מיליון; דרום תימן 10 מיליונים; תימן 65 מיליון; סודאן 60 מיליון; לוב 25 מיליון; עיראק 690 מיליון; סוריה 490 מיליון; אלג'יריה 275 מיליון; ומצרים 2100 מיליון. מספרים אלה אינם כוללים גשק שסופק למן ספטמבר 1970.

מחופרים בחוף דרום ערב, לא היו נצרכים להטריד מוחם בענין פנים תימן, שם יכלו לעזוב את המלוכנים לנפשם. כשבידיהם מוצאי הים האדום מצפון ומדרום, היו מצויידיים היטב להר-חלב השפעתם לאורך החוף הערבי והאפריקני. את משטרי סודאן וסעודיה אפשר היה למגר או לתאם, והים האדום היה נעשה אזור של עליונות סוביטית-מצרית.

תהליך החתירה והטרור שהביא לידי סיום השלטון הבריטי בעדן היה מתחיל או במפרץ, להכין תוצאה דומה.

סגירת תעלת סואץ בשנת 1967 הפסיקה תהליך זה. המצרים נסוגו מתימן, והניחו לתימנים ליישב את עניניהם; הפרי הבשל עדן נשר ארצה והיה מוטל שם זמן-מה באין שם לב.

עתה החלו הרוסים להתעניין באזור. אף שאין ביכולתם להשתמש בתעלה, מוצאים הם למועיל לפעול בים האדום אפילו בדרך הים הארוכה. כשתפתח התעלה, תתחזק עמדתם לאין שיעור. הקושי לגביהם הוא, כמובן, שפתיחת התעלה תצריך הסדר שלום, או לפחות צעד רציני לקראתו. אם יבוא הדבר, לא יצטרכו להם המצרים עוד.

הגנרל דיין אמר לאחרונה, לפי הנמסר, כי הוא מעדיף את שארם א-שייך בלא שלום משלום בלא שארם א-שייך.

הרוסים מן הסתם ישאלו את עצמם מה עדיף להם, מצרים בלא שלום או שלום בלא מצרים. משער אני כי תשובתם תהיה, מוטב מצרים בלא שלום. מוטב מצרים בלא התעלה, מאשר תעלה פתוחה בלא שתהיה השליטה בידם.

סנאטור ג'קסון: האם, לדעתך, המשא-ומתן העומד להתחיל בהשתתפות הערבים והישראלים צריך לכלול את הסוביטים, כדי להגיע להסכם על הוצאת הצבא הסוביטי מהאזור — מן המזרח התיכון בכלל, וממצרים בפרט?

פרופ' לואיס: כן, סבורני כי דבר זה יהיה רצוי עד מאד, וכאן יש התאם גמור בין האינטרסים של הערבים, הישראלים והמערב. לא הערבים ולא הישראלים אין להם ענין ממשי בנוכחות הנמשכת

שלישית, ובטוח ארוך זהו הדבר החשוב ביותר, דומני שהדבר יאט תחת להחיש את השגת השלום, כי לדעתי יבוא השלום כשיבינו שני הצדדים כי הדבר בידיהם בלבד. עירוב המעצמות הגדולות מחדש, ביחוד בצורה צבאית זו, יפתח פתח לשה-יות ודחיות נוספות.

סנאטור ג'קסון: מה שיעור חשיבותה של פתיחת תעלת סואץ בהקדם לברית המועצות, ומה זיקתו של דבר זה לאינטרסים הרחבים שלה באי-זור, כולל האוקיינוס ההודי? —

פרופ' לואיס: סבורני כי פתיחת התעלה מחדש הוא יעד רם-דרגה למדיניות הסוביטית באזור, והסיבה לכך ברורה למדי. גלויים סימני האינטרס הרוסי הגובר באוקיינוס ההודי. ברגע זה, האוקיינוס ההודי הוא הנקודה הרחוקה ביותר מברית המועצות בדרך הים. כשתפתח התעלה, יוכל להיות מן הקרובות ביותר.

כשניתן להשיט אניות בחופש בין הים התיכון והים האדום והאוקיינוס ההודי תתגבר העצמה הימית הסוביטית בכל האזורים הללו לאין שיעור. ועלינו לזכור, כשמדובר בעצמה ימית, כי מה שאנו שוקלים אינו האפשרות הרחוקה של התלקחות כללית, אלא השימוש המדיני בעצמה ימית זו במין דיפלומאטיה ויקטוריאנית של ספינות-תותח שנוקטת ברית-המועצות כיום.

גיטיב להבין זאת אם נחזיר מבטינו למצב במזרח התיכון ערב מלחמת 1967.

בקיץ 1967 המצב היה זה שבקצהו הדרומי של הים האדום היו המצרים, בלויית יועצים סוביטיים, מבוססים היטב בתימן, אם כי היו נתונים בעיצומה של מלחמת אזרחים שם. השלטון הבריטי בעדן היה קרב לקצו, והרוסים אף הם היו משוכנעים היטב בחוף המזרחי של אפריקה, ברפובליקה הסומאלית. אין ספק רב בנוגע למהלך המאורעות העתידיים אילולא נסגרה התעלה ואילולא נאלצו המצרים להיסוג מחצי-האי ערב.

עם סיום השלטון הבריטי בעדן היו המצרים עם ידידיהם הרוסים יכולים להתקדם לאורך החוף ולקנות שליטה, ישירה או עקיפה, במושבה וארץ-החסות הבריטית לשעבר.

היה האיש היחיד שהיה גדול למדי, חזק למדי, מכובד למדי לעשות שלום ולהביא את עמו לידי הסכמה לכך. אך האמת היא שהוא לא עשה שלום. אפשר היה גדול למדי לעשות שלום, אך הוא לא עשה שלום.

סבורני כי לא היה בכוחו לעשות שלום. הוא היה שבוי מדי בעברו, בצלמו. מה שאירע לאחר מותו מראה כי בעלי ההספדים טעו, ופרישתו מה-זירה קירבה את השלום יותר משהרחיקה אותו. דומני כי שתי טעויות כרוכות בדעה הקודמת. אחת היא שנאצר רצה לעשות שלום. איני סבור שרצה. השניה היא שהמצרים לא רצו בשלום. סבורני שרצו. לא זו השאלה אם נאצר היה חזק למדי לשכנע את המצרים כי ירשו לו לעשות שלום. להיפך. השאלה היא אם היה נאצר חזק למדי לעמוד בפני משאלת המצרים לעשות שלום. משאלה זו באה לידי ביטוי בשעה זו.

סנאטור ברוק: רצוני לומר כי אני מעריך את גילויי-הדעת המעניין ביותר ששמעתי בנושא זה מיום שאני עוסק בפוליטיקה, ואני מודה לך. אני מסכים לדברייך עד שכמעט קשה לי להעלות כמה שאלות, אך הנה משהו שעולה על דעתי. לרגל דברייך על הכרת הרוסים בצורך לפיקוח הדוק יותר אחרי 1967. התוכל להתחקות על הצלחתה של משאלה זו לאור תקרית חטיפת המטוס 1970, ואחריה הדירת הסורים לירדן? תמהני אם השיגו פיקוח הדוק יותר, מה התחזית שלך בעניין זה?

פרופ' לואיס: יש לרוסים פיקוח הדוק יותר ממה שהיה להם לפני 1967. דבר זה ברור, אך ודאי שאינו הדוק למדי. היו להם הצלחות וכשלו-נות. למשל, הם הצליחו לאחר מותו של נאצר למנוע יורש שלא נראה להם. אך הם לא הצליחו להעלות יורש הרצוי להם. הנשיא סאדאת וקבור-צתו הם בגדר פשרה.

סנאטור ברוק: האיזן זה נכון כי הצלחת הפיקוח הסובייטי היא יותר במצרים מאשר בסוריה בשלב זה — למשל, לגבי האפשרות להשפיע על החל-טות מדיניות כגון הפלישה הסורית לירדן?

של הרוסים באזור, והמערב ודאי שאין לו. אחד היתרונות של המערב באזור הוא שהאינטרסים המערביים עולים בקנה אחד עם האינטרסים של ארצות המזרח התיכון.

לטובת האינטרסים הללו הוא כי שתי המעצ-מות הגדולות תהיינה בחוץ, ולא בפנים. ארצות-הברית, במידת הידוע לי, אין לה כל רצון לשלוט באיות חלק של המזרח התיכון ולהציב בו חייליה. לברית-המועצות יש רצונות כאלו, ודבר זה נגלה יותר ויותר, אף לערבים רבים. המנהיגים הרוסים נוטים להאמין לתעמולתם, והם משוכנ-עים בתמים ככוונות האימפריאליסטיות והמלחמ-תיות של ארצות-הברית. בדרך כלל מזל הוא שהם לוקים בדמיונות-שוא כאלו — אין לדעת כמה היו מרחיקים ללכת אילו ידעו את האמת.

נסוגה רוסית ממצרים כרוכים בה כמה יתרונות. היא תקל בהרבה על הסדר-שלום, שהרי הישרא-ליים יהיו מודאגים פחות מסיני מצרי מאשר מסיני רוסי. כשהרוסים על טיליהם מוצבים בגבול הישן, הרי זו סכנת-מות.

מצרים בלא רוסיה יקל עליה להשיג תנאים טובים יותר מישראל מאשר מצרים עם רוסיה. מצד אחר, המצרים, לפי השמועה, לא יתנגדו לראות בפרידת בעלי-החסותם, וכלילת הצעה כזו בתכנית-שלום עלולה לעשות אותה מפתה הרבה יותר. אך לעומת זאת, עדיין המצרים סבורים כמובן שהם זקוקים לרוסים שיגנו עליהם מפני ישראל, והסדר-שלום יצטרך להבטיח לשני הצד-דים כי אין הם נתונים לסכנת התקפה מן הצד האחר. סברה שדבר זה אינו בגדר הנמנע.

אך כמובן אין זה מן האינטרס של ברית-המוע-צות להוציא את צבאה מן האזור, ועל כן חוששני שלא תסכים לכך.

סנאטור סטניס: מה לדעתך תהא השפעת מותו של הנשיא נאצר? האם מוקדם מדי לומר זאת? מה הערכתך?

פרופ' לואיס: קצת תוצאות כבר ניתן לנו לראות. כשמת נאצר, אמרו הרבה מכותבי ההספ-דים כי זו מכה קשה לתקוות השלום, שכן נאצר

פרופ' לואיס : כפי שאמרתי, אני משוכנע כי יש במצרים רצון אמיתי לשלום. אין בי כל ספק בענין זה. הוא היה קיים לפני מות נאצר, והוא נעשה גלוי יותר אחרי מותו.

הדימוי המקובל על רוסים המנסים לדבר על לב המצרים שיהיו שלווים, לרסן את המצרים הששים אל קרב, הוא בעיני היפוכה של האמת.

השאלה אינה אם הרוסים יפתו את המצרים לעשות שלום. השאלה היא אם הרוסים ירשו למצרים לעשות שלום.

הרושם שלי הוא שהמצרים רוצים לעשות שלום, ותוהים אם הרוסים ירשו להם. עד-כזה לא הרשו להם הרוסים. איני יודע אם הצעדים האחרונים של הנשיא סאדאת הם נסיון כן להשיג שלום או רק נסיון לפייס את מחנה השלום במצרים. אפשר כך ואפשר כך. ויתכן גם כך וגם כך. גם זה אפשרי.

יש צדדים בצעדי השלום של סאדאת שאינם מעודדים ביותר — למשל, הנסיון לנהל מה שצריך בודאי להיות דיפלומאטיה חשאית על-ידי מסיבות-עתונאים וראיונות, ולהשיג הישגים תעמולתיים על חשבון משא-ומתן רציני.

מצד אחר, יש לו בעית האגשים שמאחוריו, שעליו להביא בחשבון. אני מחזיק באופטימיות זהירה לגבי סיכויי השלום. מה שעשה הנשיא סאדאת עד-כזה עשה מן הסתם בהרשאת הרוסים. מדוע עשו כן, ועד היכן ירשו לו ללכת, זאת איני מוכן לומר. אך יש גורמים אחדים ששינו את המצב, ומקרבים את אפשרות השלום.

אחד מהם הזכרתי והוא החלפת נאצר במנהיג שאינו שבוי על-ידי עברו וצלמו, ויש לו איפוא חופש התימרון שלא היה עוד לנאצר.

גורם אחר הוא התזווה בדעת הקהל המצרית מזהות ערבית לזהות מצרית. זהו נושא ההולך ונשנה בתולדות מצרים במאת השנים האחרונות. נוהג הגדרת עצמו במונחי לאומיות, אֶתנית או טריטוריאלית, הוא מערבי. אין הוא יליד המזרח התיכון. עצם רעיון האומה, כישות מדינית טבעית, הוא רעיון מערבי. הוא הוכנס למזרח התיכון

פרופ' לואיס : כן. הפיקוח אכן נראה שהוא הדוק יותר במצרים מאשר בסוריה, ולו רק משום שמצרים היא ארץ בעלת מניחה נאות, מה שאין כן סוריה. מצרים יש לה ממשל יעיל ופקידות בת-הכי ומינהל מרוכז.

סנאטור ג'קסון : זה במקצת בשל השלטון הבריטי הממושך ?

פרופ' לואיס : המצרים יש להם כמובן מסורת ביורוקרטית מימי הפרעונים. זה אחד הטעמים שמשטר נאצר החזיק מעמד זמן רב כל-כך, בעוד שמשטרים ערבים אחרים הולכים ובאים.

הוא נשען על תשתית אדמיניסטרטיבית מוצקה למדי, זה כוחו וזו חולשתו. מכאן יציבות גדולה יותר, ופיקוח קל יותר. סוריה ועיראק אין בהן יציבות זו, ואין לדעת מה יקרה שם.

אך, לעניות דעתי, מעמד הרוסים בכל הארצות הללו רופף מיסודו, שכן אין הם יכולים לעשות מה שעשו בצ'כוסלובאקיה ולהעביר כמה מאות אלפי צבא מעבר לגבול. אין להם גבול משותף עם העולם הערבי... אלא אם כן ישימו ידם על תורכיה או איראן, ודבר זה אינו גרעה לעין. עליהם ללכת בים ובאוויר, ודבר זה כרוך בקשיים. באופן שאפשר לממשלות ערביות להחליק אם יש בהן העוז, כפי שעשו האלבנים בשנת 1961.

האלבנים פשוט אמרו לרוסים ללכת, והם הלכו. מה יכלו הרוסים לעשות בנסיבות אלו ? אכן יכלו להשאר בכוח צבאי. אך אין זה סביר. הדבר היה מזיק להם מאד מבחינה מדינית, ואף היה מסוכן מאד מבחינה צבאית גרידא...

הדבר השני שהוא קרוב יותר הוא כי יפעלו בדרך חתירה — על ידי מיגור ממשלה מצרית והחלפתה באחרת הרצויה להם. אך משער אני כי כל ממשלה מצרית יודעת זאת ותנקוט אמצעים כנגד זה. אל המנגנון של בטחון המדינה במצרים, אומרים, לא תדרו הרוסים. — — —

סנאטור ציילס : הייתי רוצה לשמוע דעתך אם צעדו של סדאת [לקראת שיהות שלום — המ'] זכה בעידוד הרוסים, או שהללו קיבלו את הדין, האם הדבר נבע מהם, או ממנו ?

התבוסה גוררת תמיד האשמות לכאן ולכאן. היו ערבים שאמרו כי מצרים משתמשת בערביות למטרות מצריות והיו מצרים שאמרו כי מצרים שופכת דמה למען הערביות בלא שהערבים עצמם ינקפו אצבע בענין זה. אבל כשעיר-הבירה היא בהישג האויב, אין הפתעה שמצרים התחילו חוש-בים על מצרים במקום ארצות ערביות רחוקות. ברי שזהות מצרית תקל בהרבה על השגת הסדר עם ישראל, משום שמצרים באמת אינה מעורבת. סבורני כי בעית סיני אינה בעיה שאי אפשר להתגבר עליה. הדבר הוא בגדר יכלתם של דיפלומאטים.

סנאטור ג'קסון: מבחינה אֶתנית תושבי סיני אינם מצרים.

פרופ' לואיס: כמעט שאין תושבים בסיני.
סנאטור ג'קסון: אלה המצויים שם הם בידואים.
פרופ' לואיס: כן.

סנאטור פטיוונס: כיצד אתה רואה את בעית הפליטים במשך תקופת המשא-ומתן, כשאתה אומר כי עלינו להניח לאנשים אלה לשאת ולתת ביניהם לבין עצמם? הם לא הצליחו לפתור את בעית הפליטים. היוכלו לפתור בעיה זו, וגם את בעית השלום?

פרופ' לואיס: סבורני שאם יהיה שלום, תהיה בעית הפליטים קלה לפתרון באופן יחסי. איני מסכים שבעית הפליטים מפריעה לשלום. לדעתי, ההיפך. חוסר השלום הוא המפריע את פתרון בעית הפליטים.

ככלות הכל, בהכירנו בטרדיה האנושית האיו-מה של פליטי ארץ-ישראל, הרי ממדי בעיה זו קטנים הם בהשוואה לבעיות הפליטים באירופה המרכזית והמזרחית לאחר המלחמה, או המיליוני-נים הרבים של פליטים בהודו ובפאקיסטאן לאחר החלוקה. כשיש רצון, אפשר לפתור בעיות פלי-טים, כפי שנפתרו כל הבעיות הללו.

בעית הפליטים הערביים אינה נפתרת משום שאין שלום, ולא היה דיון בו. אך איני סבור שבעית הפליטים היא שמנעה את הויכוח. ודאי שעכרה את האווירה, ודבר זה היה גורם מתמיד.

במאה התשע-עשרה, ומעולם לא נקלט קליטה גמורה.

הזיהוי המסורתי היה דתי, היינו מוסלמי או בן עדה דתית אחרת, ובתוך העדה המוסלמית הגדול-לה היה הזיהוי מדיני. כלומר, אדם הוא אזרח מדינה מסוימת, דבר שבפועל היה כרוך תמיד בשושלת מסוימת. המצרים לא קראו לעצמם ערבים, ונקטו לשון "מצרים" רק כציון מקומי גרידא, שאין לו משמ-עות מדינית.

במאה התשע-עשרה הוכנס רעיון הלאומיות המדינית והאומה הטריטוריאלית והאֶתנית, והת-קדם הרבה. מצד אחד, מצרים היא ארץ מוגדרת ברור מאד על-ידי ההיסטוריה והגיאוגרפיה, ארץ שזהותה היא בת אלפי שנים; מצד אחר, מצרים מדברת ערבית ובבחינתה זו קשורה בארצות אחרות המדברות ערבית. היו תקופות שהמצרים היו אומרים, "אנו ערבים, ואנו חלק מהאומה הערבית הגדולה" — וכמובן, אם מצרים היא ערבית, הריהי לא רק ערבית, אלא היא מנהיגת הערבים.

זה היה הקו שעליו נתחייב נאצר במובהק. זה היה הקו היחיד שניתן לביטוי פומבי בימי נאצר. אך היו גם אחרים במצרים אשר אמרו, "כן, אנו מדברים ערבית, אך אין אנו משום כך ערבים. האמריקנים מדברים אנגלית אך האמריקנים אינם אנגלים". יש עוד קריטריונים, כגון אלה שעמדו על זהות מצרית מובהקת, הבאה על ביטויה בצור-רה של הלשון הערבית, אך לא על זהות ערבית. אפשר להתחקות על שלבים שונים בהיסטוריה החדשה של מצרים, פעם גוברת הזהות הערבית, ופעם הזהות המצרית.

לאחר מות נאצר, או אפילו לפני מותו, היו סימנים, ביחוד לאחר 1967, של תחית התודעה המצרית. הדבר פרץ בגלוי לאחר מותו. כיום אתה מוצא, במאמרי עתונים ובנאומים, ביטוי גלוי להלך-רוח של אכזבה מהערביות, אף פסילה כל-שהי של היחס הקודם עם המדינות הערביות, שרואים אותן כמכניסות את מצרים בצרות גדולות, ללא תועלת לה.

פרופ' לואיס: כן, סבורני שכך הוא. הישראלים בדרך הטבע חוששים הרבה יותר מפני הרוסים מאשר מפני המצרים. כל עוד יוצבו בצד השני של הגבול המותה טילים רוסים ומומחים רוסיים, ידאיג הדבר את הישראלים כמובן הרבה יותר מאשר במקרה אחר.

נראה עתה כי המכשולים התיצוניים העיקריים לשלום הם, ראשית, ההפרעה הסוביטית, ושנית, לרוע המזל, הפקפוק האמריקני בצד התקוות הערביות והחששות הישראליות שהללו מולידים. פעולת פקפוק זה על הישראלים הוא לשכנע את הישראלים כי עליהם להיות מוכנים למצב שבו יצטרכו להתגונן מפני אויביהם בלעדי עזרה או תמיכה אמריקנית; פעולתו על כמה מן הערבים היא לעודד את התקוה, שאם רק יאריכו רוחם, יוכלו לכופף פתרון משלהם על ישראל, בעזרת הרוסים וללא התערבות האמריקנים.

מר פרל: דבר זה מטרים את השאלה שהנני לשאול בנוגע לדעתך על השפעת הפקפוק האמריקני, ביחוד תגובת ארצות-הברית על ההפרה הסוביטית-מצרית של ההקפאה ושבתת-הגשק באוגוסט אשתקד, ולחצה האחרון של ממשלתנו על ישראל להתחייב מראש על נסיגה גמורה מחצי-האי סיני קודם לפתרון המוסכם במשא-ומתן ישרי.

פרופ' לואיס: יש שתי נקודות. סבורני כי הפקפוק במצבים כאלו הוא תמיד דבר רע. הוא מעודד את אויבך ומבעית את ידידך, ועל כן הוא מגדיל את מספר הראשונים על חשבון האחרונים.

דבר זה נוגע לא רק לסכסוך הערבי-ישראלי. יש לכם ידידים אחרים באזור שגם הם מובעתים על-ידי מה שהם רואים כחוסר הבחנה וחוסר תקיפות. אלו שני דברים שונים אך קשורים. הנקודה השניה היא כי תמיד טעות היא לכבול את ידיך מראש כשאתה נכנס למשא-ומתן. הפתיחה בהכרות ויתורים אינה נראית לי כנוהג יפה למשא-ומתן — ביחוד עם הסוביטים. זהו, כמובן, דבר שונה לחלוטין ממה שצריכה להיות בעיני מהותו של הסדר סופי.

אם יהיה שלום-אמת, תהיה בעית הפליטים קלה יותר לפתרון מבעית הגבולות.

מר פרל (מצוות עובדי המחקר): פרופ' לואיס, מה ביכולתנו לעשות לחזק את יכלתם של המצרים לשים קץ לגוכחות הצבאית של הרוסים, אם האינטרס שלנו מחייב זאת?

פרופ' לואיס: זוהי באמת שאלה קשה מאד. קושי אחד, שמעלימים עין מחשיבותו, הוא הצורך הפסיכולוגי העמוק של הערבים באויב רבי-כוח יותר מישראל. השפלה ללא-גשוא היא התבוסה מידי מדינה יהודית זעירה; התבוסה מידי ארצות-הברית האדירה, זה דבר נסלח, ואפילו מכובד. זה היה שורש האגדה על השתתפות האמריקנים במלחמת 1967, ושורש ההיסטריה האנטי-אמריקנית אחר-כך. עוד קושי, הכרוך בקודם, הוא שכל מחווה של רצון טוב יכולה להתפרש בנקל כגילוי חולשה או צביעות, ולהיפסל בהתאם לכך. צעד גלוי לעין מדי מסוג זה יכול להביס את תכליתו, במובן זה שהוא עלול לחזק את מעמד הרוסים ולא להחלישו. אפשר שיוכיח למצרים או למנהיגות המצרית כי הם בחרו בבעל-החסות הנכון.

הרבה דברים שיהיה בידי ארצות-הברית לעשות לעזרת המצרים, שאמנם יהיו לעזר להם בפועל, ייזקפו בכל זאת לזכותה של ברית-המועצות כדברים שהושגו בלחץ סוביטי על ארצות-הברית, ולא ייזקפו לזכות ארצות-הברית. דבר זה ירע את המצב ולא ישפרו.

בשעה זו דומה כי הדבר היחיד שאפשר לעשות הוא לנסות ולהביא שלום על-ידי משא-ומתן בין הצדדים, אשר קיצוץ הנוכחות הצבאית הרוסית — או, מוטב חיסולה — יהיה חלק ממנו.

ברי לי כי הצעה זו תקח לבם של הרבה מצרים שאינם רוצים בנוכחות הרוסית, ושישמחו על סיומה, בתנאי שיוכלו להשיג זאת, ואף יחוו כי הוסרה הסכנה שלדעתם הרוסים מגינים עליהם מפניה.

מר פרל: הסדר כזה גם יאפשר לישראלים להסכים לתנאים שיהיו רצויים יותר מבחינה מצרית, לא כן?

לחדש את מלחמת ההתשה נגד ישראל. היש אמת בצלמו זה של הצבא המצרי?

פרופ' לואיס: לא כך היה הרושם שלי. כפי שאמרת, הציור שטופח על המצרים כששים אל קרב והרוסים כמרתיעים אותם הוא היפוכה של האמת.

אין לדעתי שום קבוצה נחשבת של מצרים הרוצה במלחמה כיום. יש מצרים הרוצים באמת בשלום, ויש מצרים הרוצים בשלום שיאפשר להם לעשות מלחמה בתנאים גוחים יותר כעבור זמן. זהו תמיד סיכון שיש לקבלו.

סנטור ג'קסון: פרופ' לואיס, מובטחני שאדבר בשם כל חברי ועדת המשנה באמרי שנתרשמנו רושם עמוק לא רק מדבריה המוכנים אלא גם מתשובותיה לשאלות. הם יהיו לעזר לי, ובודאי לכל חברי. עדותך הוסיפה ממד חדש של מחשבה ודאגה והבנה לגבי המזרח התיכון. אנו אסירי תודה לך על הופעתך המעולה כיום.

מר פרל: הזכרת קודם כי הסובייטים זקוקים לנצחון גדול, מדיני או צבאי, כדי להראות שהי-שענות הערבים עליהם היתה הדרך הנכונה.

האם לדעתך הלחץ האמריקני על ישראל לחזור אל הגבולות שלפני יוני—דבר שהישראלים אמרו כי אינם מוכנים לעשות—יגחיל בסופו של דבר לרוסים אותו סוג של נצחון מדיני שהתכוונת לו?

פרופ' לואיס: הרבה תלוי, כמובן, בנסיבות שבהן יתרחש הדבר; אך כפי המצב כיום, סבורני כי הדבר יוצג על-ידי הרוסים לפני הערבים כהצ-לחה למדיניות הסובייטית וקרוב לודאי שגם ית-קבל כך.

מר פרל: ב'ושינגטון פוסט' הבוקר, בטור של מרקיו ציילדס, נזכר דוח על אי-רצון בצבא המצרי. נרמז כי הקצינים הצעירים קצרה רוחם